

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Збірник наукових праць
**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

**СЕРІЯ:
*ПСИХОЛОГІЯ***

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований У 1996 р.

Рівне -2004

ББК 74.20

0-59

УДК:37:371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. - 250 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості .

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор :

Хом'як Іван Миколайович - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бех Іван Дмитрович - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробійов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна - доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський педагогічний університет ім.В.Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна - доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович - доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор (Національний університет "Острозька Академія");

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович - доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович - доктор педагогічних наук, професор (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович - кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 28.10.2004 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 - 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966—7281—07—8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2004

ознакомить с социокультурным и кроскультурным компонентами культурологично ориентированного обучения; сформировать составные культурологично ориентированного обучения.

Summary

This article analyses the development of the students' self-consciousness, makes the analysis of socio-cultural and cross-cultural components of culturally orientated education and formulates constituent parts of culturally orientated education.

УДК.159.923.2

О. Боровець

ВЛИВ КОЛЕКТИВІСТСЬКОЇ ТА ІНДИВІДУАЛІСТСЬКОЇ СПРЯМОВАНІСТІ НА САМОСВІДОМІСТЬ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядається проблема впливу колективістської та індивідуалістської спрямованості особистості на її самосвідомість. Значна увага приділяється особливостям такого впливу в підлітковому віці.

Ключові слова: самосвідомість, самоусвідомлення, самоопис, колективістська спрямованість, індивідуалістська спрямованість, підлітковий вік.

Постановка проблеми

Одним із центральних предметів аналізу різних галузей гуманітарних наук є особлива суб'єктивна реальність, яка означена рядом концептів – „Я”, самість, self, Я – образ, Я – концепція, самосвідомість, і виражають певне уявлення індивіда про себе. Ці уявлення визначаються у процесі соціальної взаємодії, а Я – концепція, яка складається у результаті цієї взаємодії, обумовлює характер подальших взаємовідносин особистості з соціальним оточенням. Особливо важливим є процес побудови таких взаємовідносин і формування образу Я і самоусвідомлення у підлітковому віці як такому, коли відбувається активний розвиток Я – концепції, а мотиви, дії, поведінка починають контролюватися свідомістю дитини.

Проблема „Я” вивчалася філософами, психологами, педагогами минулого та сучасності і продовжує бути актуальною. У працях І.Д.Беха, О.П.Белінської, Л.І.Божович, І.С.Кона, О.А.Тихомандрицької та інших ця проблема розглядається різнопланово та різноаспектно. Зацікавленість собою передбачає вже не просто свідомість, а самосвідомість. У переважній більшості досліджень проблема „Я” переростає рамки гносеологічного співвідношення свідомості і самопізнання особистості. Вона набуває ціннісного соціально – морального аспекту. Але „навіть у своїй найінтимнішій самосвідомості індивід не може не виходити за рамки своєї одиничності”[5,19]. Індивід мимоволі співвідносить свої думки, оцінки з оцінками оточуючих і з соціальним моральним законом. Таким чином відбувається взаємопроникнення загального в індивідуальне, соціального в особистісне у процесі формування Я – концепції особистості.

Когнітивною складовою Я – концепції є самосвідомість - образ власних якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості. На думку І.С.Кона, суб'єктивний досвід формує індивідуальну історію, на основі якої з'являється уявлення про себе, внаслідок чого формується самосвідомість - „інтерпретація суб'єктивного досвіду індивіда в світлі минулої історії його життєвих переживань” [5, 179].

Метою цієї статті є аналіз впливу колективістської та індивідуалістської спрямованості особистості на її самосвідомість в період підліткової кризи. Як свідчать дослідження, на самосвідомість особистості впливають дуже багато факторів, серед яких – колективістська чи індивідуалістська спрямованість особистості. В чому ж полягають відмінності самоусвідомлення індивіда з колективістською чи з індивідуалістською спрямованістю, та в чому проявляються особливості цього впливу у підлітковому віці?

Порівняльно – вікові дослідження констатують кризовість самосвідомості у підлітковому віці, і найскладніший період припадає на 12 – 14 років. Саме в цьому віці спостерігається схильність до самопостереження, формування Я – образів; суттєво змінюється самооцінка деяких якостей. В системі самооцінки молодших школярів одне з найголовніших місць займає навчальна успішність. У підлітковому віці поступово успіхи в навчанні відіграють другорядну роль, розвиток самосвідомості концентрується на виявленні таких якостей свого „Я” як оцінка своєї зовнішності, поведінки, успішність спілкування з однолітками та дорослими, тобто на перший план виступають соціальні якості підлітків. Вони болісно переживають свої невдачі в сфері комунікації та побудови соціальних стосунків у малій соціальній групі (сім'ї, класі, групі однолітків у позаурочний час).

Дуже важливу роль в формуванні самосвідомості на цьому етапі відіграє спрямованість особистості.

Спостереження свідчать, що для підлітків з домінуючою колективістською спрямованістю люди з найближчих соціальних груп (сім'я, сусіди, класний колектив) є головним джерелом соціальних вимог, а також найголовнішим арбітром в оцінці того, що є припустимим чи бажаним, а що неможливим і забороненим. Вони характеризуються великою повагою до сімейних і групових відносин і цінностей, внутрішньогрупові норми і рольові відносини є мотивуючою силою, яка спонукає підлітка до дії, та певним компасом, який визначає у дії спрямованість.

У підлітків із домінуючою індивідуалістською спрямованістю соціальні стосунки більше

обумовлені сукупністю індивідуальних інтересів. У них вибір стилю поведінки чи занять менше залежить від впливу сім'ї чи найближчої соціальної групи. Самооцінка таких дітей значно менше залежить від оцінки оточуючих.

Від чого ж залежить спрямованість особистості? В першу чергу від загальної спрямованості культури суспільства, в якому відбувається формування особистості дитини.

Досліджуючи явища колективізму та індивідуалізму, американські соціальні психологи Росс Л. та Нісбетт Р. виявили, що в традиційно колективістських суспільствах індивід найчастіше асоціює себе з однією значущою для нього групою. Люди, які належать до однієї групи, пов'язані між собою системою обов'язків і очікувань, а досягнення чи невдачі одного з членів групи сприймають як свої власні. У індивідуалістських культурах люди значно частіше приєднуються до нових соціальних груп; психічне та матеріальне благополуччя індивіда значно менше залежить від схвалення зі сторони оточуючих [7].

Індивідуалістська модель людини стверджує її самоцінність та єдність; стан, коли „Я” розрізнене та множинне, сприймається як щось неправильне, хворобливе. На протигагу цій, у колективістській культурі підкреслюється взаємозалежність індивіда та соціальної групи, особистість сприймається як сукупність декількох різних „кругів обов'язків”: обов'язки по відношенню до батьків, до людей, з якими пов'язана певна взаємодія, до самого себе [5, 60].

Різниця у самоусвідомленні підлітків з колективістською від їх однолітків з індивідуалістською спрямованістю полягає в тому, що перші реалізують себе через систему „Я - оточуючі”, а їх поведінка виводиться із загального правила, норми. Другі ж усвідомлюють себе переважно через свої відмінності від інших, вчинки пояснюють мотиваційно: чому саме так поводить себе особистість.

Використовуючи аналіз явищ колективізму та індивідуалізму, сучасні соціальні психологи О.П.Белінська та О.А.Тихомандрицька здійснюють огляд основних напрямів кроскультурних досліджень особистості. Вони зазначають, що колективізм та індивідуалізм як „культурні синдроми” використовуються у більшості класифікацій вимірів культур, які впливають на варіативність уявлень про особистість [4, 65].

Зокрема, Белінська О.П. звертається до досліджень Трайєндіса, який вивчав міжкультурну варіативність особистості і вважав колективізм та індивідуалізм культурними синдромами. Вона наголошує, що в індивідуалістській культурі домінують уявлення про людину як про автономний суб'єкт, переваги особистих цілей, цінностей незалежності в судженнях, влади над оточуючими, самодостатності, свободи в діях. І на протигагу попередній, колективістська культура стверджує пріоритет групи над індивідом, переваги групових цілей, основними цінностями є гармонійні взаємовідносини, збереження традицій, почуття обов'язку та відповідальності.

На думку Белінської О.П., відмінності колективістської та індивідуалістської культур в першу чергу відображаються на особливостях самокатегоризації. Звідси і відмінності у самоописах, і відповідно, в уявленнях про себе у представників цих двох культур. У самоописах представника колективістської культури зустрічаються висловлювання переважно пов'язані з їх соціальними ролями та взаємозв'язками. Це характеризує їх як представників соціального полюсу ідентичності. У членів індивідуалістської культури переважають „персоналогічні” висловлювання, які відображають їх особистісний полюс ідентичності.

Сучасні дослідники (Маркус, Кітаяма) вводять поняття *незалежного Я* (властиве представникам індивідуалістської спрямованості) та *взаємозалежного Я* (характерне представникам колективістської спрямованості), якому властиве відчуття належності до чогось чи до когось; основою його самооцінки є оцінка членами групи [за: 4, 66]. Кітаяма демонструє такий факт: представники колективістських культур значно менше схильні розглядати себе в центрі загальної уваги порівняно з представниками індивідуалістських культур. Цей факт підтверджується і в дослідженнях інших вчених: Холіука, Гордона, Каузіна.

Холіуок і Гордон встановили, що колективісти частіше вважають, що вони схожі на оточуючих, а індивідуалісти - навпаки [за:7, 300]. Це означає, що члени колективістських суспільств розглядають оточуючих як об'єкти, більш важливі і значущі, ніж вони самі. Дослідження Каузіна свідчать, що описуючи себе, вони рідше використовують абстрактні психологічні якості, але частіше зазначають свою соціальну роль.

Каузінс стверджує, що пояснюється це тим, що колективісти розуміють свою поведінку як таку, яка обумовлена соціальним контекстом. І навпаки, індивідуалісти вважають, що вони володіють такими особистісними властивостями, які не залежать ні від конкретних стосунків з кимось, ні від специфічності ситуації [7, 301].

На значні міжкультурні відмінності у представників колективістських та індивідуалістських культур в когнітивних стилях зосереджує особливу увагу соціальний психолог І.С.Кон. Так, для представників індивідуалізму характерний екстернальний, внутрішній локус контролю (якість, яка характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним здібностям і зусиллям [6, 196]), а для представників колективізму – екстернальний, зовнішній локус контролю.

Аналізуючи модель людини з точки зору колективізму та індивідуалізму в українському суспільстві, вітчизняні дослідники різних часів називають індивідуалізм однією з рис українського менталітету. Так, наприклад, ця думка стверджується в працях Костомарова М. та Чижевського Д.

Українську націю деякі дослідники представляють нащадком європейської культури, в якій традиції індивідуалізму ідуть ще з філософії античних часів.

Однак, період перебування України в складі СРСР також наклав свій відбиток на характер української національної психології. В радянській філософській літературі колективізм характеризувався як один з основних ідеологічних принципів соціалістичної моралі, як психологічна особливість у духовному житті суспільства. Та не можна не погодитися з думкою І.С.Кона про те, що жоден з канонів особистості не є чимось незмінним та однорідним. І колективістська, і індивідуалістська моделі варіюються в залежності від історичної епохи, соціальних, релігійних умов. У світогляді та реальній поведінці народу цінності та ідеали і колективізму, і індивідуалізму зазнають впливу різноманітних чинників та видозмінюються.

Можна погодитися з поглядами російського філософа Г.Тулчинського про те, що потрібно на сучасному етапі відійти від крайнощів, що нині все гостріше усвідомлюється безперспективність як відвертого індивідуалізму, так і колективізму [8, 24]. Ні в якому разі не можна сприймати колективізм явищем, яке позбавляє особистість мотивації вільного і відповідального ставлення до праці, до власного життя в цілому.

Загалом можна помітити, що сучасна філософська та психологічна думка прагне переосмислити систему ціннісних орієнтацій та віднайти такі зразки суспільного розвитку, які б не протиставляли, а поєднували визнання особистої суверенності, неповторності з увагою до традицій солідарності, поваги до іншого і права самовизначатись [2]. Можна погодитись з думкою О.Корха та С.Сухачова про те, що принципи колективістської та індивідуалістської спрямованості слід розглядати не з огляду на їх протиставлення, а в контексті взаємодоповнення [3].

Такий підхід, гадаємо, є співзвучним особливостям сучасного життя суспільства і може слугувати основою для вибудовування процесу формування спрямованості особистості сучасного підлітка.

Звернувшись до реалій сьогодення, в результаті проведених спостережень та опитувань підлітків м.Рівне, Рівненського та Дубенського районів, нами було відмічено підсилення індивідуалістичних тенденцій, що відображається на самоописах та самоусвідомленні дітей підліткового віку. Підлітки, описуючи себе, використовують більше абстрактних психологічних характеристик (я – оптиміст, альтруїст, справедливий, наполегливий і т.д.); і значно менше називають власні соціальні ролі (я – син, брат, учень, учасник гуртка, ансамблю). Описуючи мрії, плани на майбутнє, вони значно більше приділяють уваги досягненню особистого успіху, незалежності, власної першості. У самооцінках частини підлітків оцінка їх дій та поведінки оточуючими (батьками, рідними, вчителями) відіграє незначну роль.

Висновки

Таким чином, зважаючи на значний вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості особистості на її самосвідомість, приходимо до висновку, що процес формування спрямованості особистості підлітка потребує особливої уваги. Ми вважаємо, що позитивною для самосвідомості особистості є така спрямованість, яка характеризується інтересами, переконаннями, ідеалами взаємодії, взаємодопомоги, доброзичливості до оточуючих, тактовності, співпраці з членами групи, колективу, і, водночас, готовністю проявити власну ініціативу, реалізувати свої потреби в соціальній групі. Формування такої спрямованості можливе за умови включення дитини в діяльність різноманітних малих соціальних груп відповідного спрямування. Наповнення соціальним змістом „Я” особистості, на думку І.Д.Беха, повинне відбуватися за допомогою цілеспрямованого виховного процесу. Осмислене ставлення до власних особистісних властивостей - це і є процес розвитку самосвідомості [1, 215].

Шляхи та механізми впливу спрямованості особистості підлітка на його самосвідомість, формування Я – концепції та інші аспекти даної проблеми потребують подальшого вивчення та є цікавими об'єктами для майбутніх досліджень.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико – технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280с.
2. Корх О.М. Проблема індивідуалізму (Історико – філософський аналіз). Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. – Дніпропетровськ. – 2002.
3. Сухачов С. Колективізм без комунізму – наш ідеал?// Віче. – 2001. - №12.
4. Белинская Е.П., Тихомандрицкая О.А. Социальная психология личности: Учебное пособие для вузов. – Москва: Аспект Пресс, 2001. – 301с.
5. Кон И.С. В поисках себя: личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335с.
6. Психология. Словарь/ Под. общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494с.
7. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии/ Пер. с англ. В.В.Руминского под ред. Е.Н.Емельянова, В.С.Магуна – Москва: Аспект Пресс. – 2000. – 429с.
8. Тульчинский Г. Российский потенциал свободы// Вопросы философии. – 1997. - №3.

В статье поднимается проблема влияния коллективистской и индивидуалистской направленности личности на ее самосознание. Особенное внимание уделяется особенностям такого влияния в подростковом возрасте. В статье анализируются типичные отличия в самоописаниях и самосознании подростков с коллективистской и индивидуалистской направленностью, подаются данные о ситуации в среде современных подростков нашего региона.

Summary

The author of this article considers the problem of the influence of the collectivist and individualistic direction on the self – consciousness of the personality. The author concentrates attention on this influence on the teen-agers.

УДК: 159. 923. 2.

В. Бордюк

МЕХАНІЗМИ САМООЦІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ У КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСУ ЇХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена проблемам формування механізмів самооцінки старшокласників в процесі їх науково-дослідницької діяльності.

Курсові слова: механізми самооцінки, науково-дослідницька діяльність старшокласників.

Постановка проблеми

Суспільство у своєму розвитку вже перейшло від виробничого етапу до етапу інформаційного. Стрімкі зміни у соціально-економічному житті призвели до значних змін у структурі освітніх потреб людини. Період інформаційних технологій ставить перед школою завдання підготовки випускників з якісно новим складом особистісних параметрів, які б відповідали рівню науково-технічного та соціально-економічного прогресу [9, с.24]. Однією з важливих тенденцій розвитку сучасної школи є впровадження науково-дослідницької роботи через формування в учнів-старшокласників навичок науково-дослідницької діяльності [2, с.165]. Розвиток науки в умовах інформатизації суспільства висунув ряд зауважень пов'язаних із розв'язанням проблем виявлення психологічних механізмів, і розгляду їх основних компонентів, формування і розвитку навичок науково-дослідницької діяльності.

Серед багатьох суб'єктивних факторів, що впливають на результати діяльності молодих науковців, найменш вивченим є вплив самооцінки [2, с.168]. Природно, це пояснюється тим, що у старшому шкільному віці навички науково-дослідницької діяльності є недостатньо сформованими. Старшокласники ще здебільшого оцінюють себе ситуативно, покладаються в цьому питанні на наукових керівників.

Одне з головних завдань сучасних наукових шкіл полягає в тому, щоб викликати у майбутніх науковців зацікавленість і потребу у самозміні. Оскільки особистість учня формується у процесі наукової діяльності [1, с.11] і спілкування, тому можна припустити, що оцінка проявлених при цьому якостей і аналіз досягнень найбільш важливі у структурі самооцінки.

Правильна адекватна самооцінка старшокласниками своїх якостей і досягнень у науково-дослідницькій діяльності характеризує самосвідомість майбутнього науковця, активно впливає на саморегулювання його дій у цій сфері на основі пізнання вимог науково-дослідницької діяльності і своїх можливостей, стимулює самовиховання особистості [4, с.82].

Метою нашого дослідження є визначення впливу, на основі наявних теоретико літературних матеріалів, психологічних особливостей самооцінки які сприяють ефективному формуванню навичок науково-дослідницької діяльності у старших школярів.

Результати теоретичного аналізу проблеми

У сучасній психології проблема самооцінки є однією з найбільш досліджуваних. Вихідним для її аналізу служить традиційне представлення про те, що самооцінка функціонує як частина самосвідомості особистості. Проблемами вивчення дії механізмів самооцінки у процесі навчання і наукової діяльності присвятили ряд праць психологи: Р.В. Коан, Л.І. Божович, О.Й. Савонько, Н.С. Неймарк та ін. – показали, що у підлітковому віці відбуваються зміни, які називають емансипацією самооцінки [7, с.4], тобто перехід дітей від орієнтацій на зовнішню оцінку до орієнтацій на власну самооцінку. Значний вклад у дослідження цієї проблеми внесли роботи А.В. Захарової, В.П. Зінченко, А.І. Липкіної, Є.Т. Соколової, В.В. Століна [10, с.48].

За С.Л. Рубінштейном, самосвідомість – це перш за все визначення свого способу життя, усвідомлення своїх потенційних можливостей, перспективи особистісного і професійного росту [11], що спонукає до постійного експериментування, тобто до творчого пошуку, до вирішення проблем соціального і професійного росту: робити вибір – відчувати свободу, з однієї сторони, і бути відповідальним за все, що відбувається і буде відбуватися, - з іншої.

Виходячи з того, що самооцінка це спеціальна функція самосвідомості [8, с.99], у контексті формування навичок науково-дослідницької діяльності, будемо розглядати її як наявність критичної позиції індивіда по відношенню до того, чим він володіє. Проте це не констатація наявного потенціалу, а саме його оцінка з точки зору певної притаманної системи цінностей. Через це самооцінка буде відповідати на запитання: не що Я маю, а чого це варте, що це значить, показує?

ЗМІСТ

Передмова	3
Булах І.С. Відповідальність як інтегративний компонент моральної самосвідомості підлітка	4
Воробійов А.М. Проблема самореалізації особистості як соціального явища в системі „суспільство-індивід”	9
Карпенко З.С. Аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції	12
Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Структурно-змістовні характеристики професійної самосвідомості тренера-викладача	14
Носков В.И. Самосознание как детерминанта поведения личности	19
Павелків Р.В. Особистісна норма як структурний компонент моральної свідомості та самосвідомості	23
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості	26
Бігунова С.А. Культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості	30
Боровець О. Вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості на самосвідомість підлітків	33
Бордюк В.М. Механізми самооцінки старшокласників у контексті процесу їх науково-дослідницької діяльності	36
Бреусенко-Кузнєцов О.А. Екзистенціальний аспект проблеми ціннісного виховання засуджених	38
Вронська В.М. Значення педагогічних інновацій для морального розвитку та самосвідомості учнів	42
Главінська О.Д. Детермінований вплив соціальних інститутів на формування самосвідомості молодшого школяра	43
Горбань Г.О. Структура формування професійної самосвідомості	46
Григорчук І.С. Волевиявлення як чинник морального становлення у світлі християнської духовної традиції	48
Дєдова Т.В. Часові детермінанти феномену сновидінь індивіда у циркадіанному періоді	51
Дружиніна І.А. Проблема становлення самосвідомості в процесі формування гармонійно розвиненої особистості студентів-психологів	54
Завацька Н.Є. Місце самосвідомості особистості в процесі соціально-психологічної адаптації	56
Залужна А.Є. Деструктивний вплив „масовизації” на моральну самосвідомість особистості (етнопсихологічний екскурс)	60
Іваник Г.С. Про деякі підходи до експериментального вивчення позитивного мислення старшокласників у парадигмі цілісності самосвідомості	64
Івашкевич Е.З. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості засобами літератури	68
Квашук О.В. Телебачення як чинник формування моральної свідомості школярів	72
Кіт Н.В. Виховання національної свідомості молодших школярів	75
Климчик Т.В. Формування моральних цінностей старшокласників в умовах дитячого хорового колективу	78
Клочек Л.В. Роль процесів ідентифікації і відособлення у формуванні самосвідомості у підлітковому і ранньому юнацькому віці	81
Когутяк Н.М. Самоусвідомлення автентичності в контексті духовно-морального розвитку особистості	83
Козерацька Н.М. Моральна самосвідомість та її показники у студентів-першокурсників технічного вузу	85
Комаровська В.Л. Особливості економічної самосвідомості суб'єктів соціального простору	87
Корчакова Н.В. Презентація образу Я в інтернет-комунікації як психологічна проблема	90
Косарєва О.І. Вплив дитячо-батьківських взаємин на формування самосвідомості дошкільника	94

Красновський В.М. Архитектура самосознания в опыте социального пространства подростка	98
Красновський В.М. Розвиток толерантних взаємовідносин підлітків в умовах соціального відчуження	104
Крошка О.І. Проблема усвідомлення індивідуально-психологічних властивостей як умова самовизначення старшокласників.....	110
Кулагіна Л.М. Особливості діагностики готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору	113
Кулаков Р.С. Вплив навчання та виховання на формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	117
Литвин-Кіндратюк С.Д. Соціально-історичні контури соматичного самовизначення суб'єкта харчової активності	121
Мельник О.В. Психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	124
Михальчук Н.О. Смыслоутворення особистості як психологічна проблема	128
Михальчук Ю.О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці ...	131
Моначин І.Л. Протистояння як фактор особистісного самостворення.....	135
Новотна М.А. Психологічні особливості самосвідомості підлітка в сучасному правовому полі	137
Одолінський В.Г. Проблемне поле майбутнього у свідомості старшокласників	140
Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка.....	145
Павелків О.М. Психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників у процесі вивчення курсу шкільної математики.....	148
Пальчевський С.С. Акмеологічні основи технологізації самовизначення особистості у процесі її підготовки до творчої професійної діяльності.....	152
Петренко В.В. Виховання національної самосвідомості особистості в процесі вивчення української народної пісні	156
Петренко О.Б. Проблема становлення гендерної самосвідомості особистості: теоретичний аспект	159
Потапчук Є.М. Збереження психічного здоров'я особистості як соціально-психологічна проблема...	164
Прохоров Б.І. Творча уява як чинник саморозвитку дитини-дошкільника	164
Рашковська І.В. Образ ідеального „Я” в структурі моральної самосвідомості підлітка	168
Рудюк О.В. Ідентифікаційні структури особистості в контексті аналізу концепту самосвідомості	170
Сардига О.В. Індивідуальний підхід до учня у процесі виставлення оцінки	172
Севастьянович Н.М. Системний підхід до вивчення особистості	175
Сіранчук Н.М. Розвиток моральної самосвідомості у дітей та підлітків	178
Смалько М.Ф. Формування Я-концепції як важливий фактор самоусвідомлення обдарованої особистості.....	182
Смольська Л.М. Подвійна природа щастя в особистісному вимірі.....	186
Софіянчук З.С. Вплив статевих відмінностей на розвиток соціального інтелекту дошкільників	189
Співак Л.М., Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями „Я-концепція” та „Я-образ” особистості у психології	193
Ставицька О.Г. Паралінгвістичні засоби мовлення вчителя та усвідомлення моральних вимог вихованцями	198
Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості	202
Суслова Н.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку самосвідомості.....	207
Тимощук Н.С. Формування самосвідомості старшокласників у процесі особистісно орієнтованого виховання	209
Ткач Т.В. Діалектика інтересів особистості і суспільства в системі безперервної освіти	212
Ткачук Т.Л. Особистісні новоутворення як умова лібералізації моральних цінностей підлітків.....	216
Уличний І.Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у теорії і практиці шкільної профорієнтації	219

Філоненко М.М. Екологічна самосвідомість як основа особистісного становлення.....	223
Шевчук О.А. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків	225
Шугай М.М. Психологічний аналіз генези національної самосвідомості особистості	232
Юрченко В.М. Духовна природа людської свідомості та підсвідомості	235
Яцюк Н.О. Формування моральної рефлексії молодших школярів у навчально-виховному процесі	237
Відомості про авторів	245

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І
ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

СЕРІЯ:

Психологія

*ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ*

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Суходольський В.І., Галабурда О.П.

Здано до набору 01.11.2004 р. Підписано до друку 3.11.2004 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк

різографічний. ум друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 2,8,38. Замовлення №• 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний: гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного
університету 33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12,
тел. 26-48-83

0-59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненською державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. — 250 с.

ISBN 966 — 7281 — 07 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20